

Tredje riket från uppgång till fall

EN UPPSLAGSBOK

Friedemann Bedürftig

Tredje riket från uppgång till fall

EN UPPSLAGSBOK

ÖVERSÄTTNING

OLA WALLIN

ERSATZ

© 2002 Piper Verlag GmbH, München

© 2007 Ersatz, Stockholm

Originalalets titel Drittes Reich und Zweiter Weltkrieg.

Das Lexikon

Översättning Ola Wallin

Faktaundersökning Mathias Forsberg

Omslag Christer Jonson

Omslagsfoton Ullstein Bild, Berlin

Grafisk form inlägga Christer Jonson & Ola Wallin

Kartor Johan Andersson

Repro Olssons Grafiska, Stockholm

Tryck Spindulys, Litauen

ISBN 978918885832x

www.ersatz.se

INNEHÅLL

A 7 · B 42 · C 81

D 87 · E 108 · F 119

G 147 · H 164 · I 186

J 193 · K 202 · L 226

M 243 · N 261 · O 277

P 285 · Q 303 · R 304

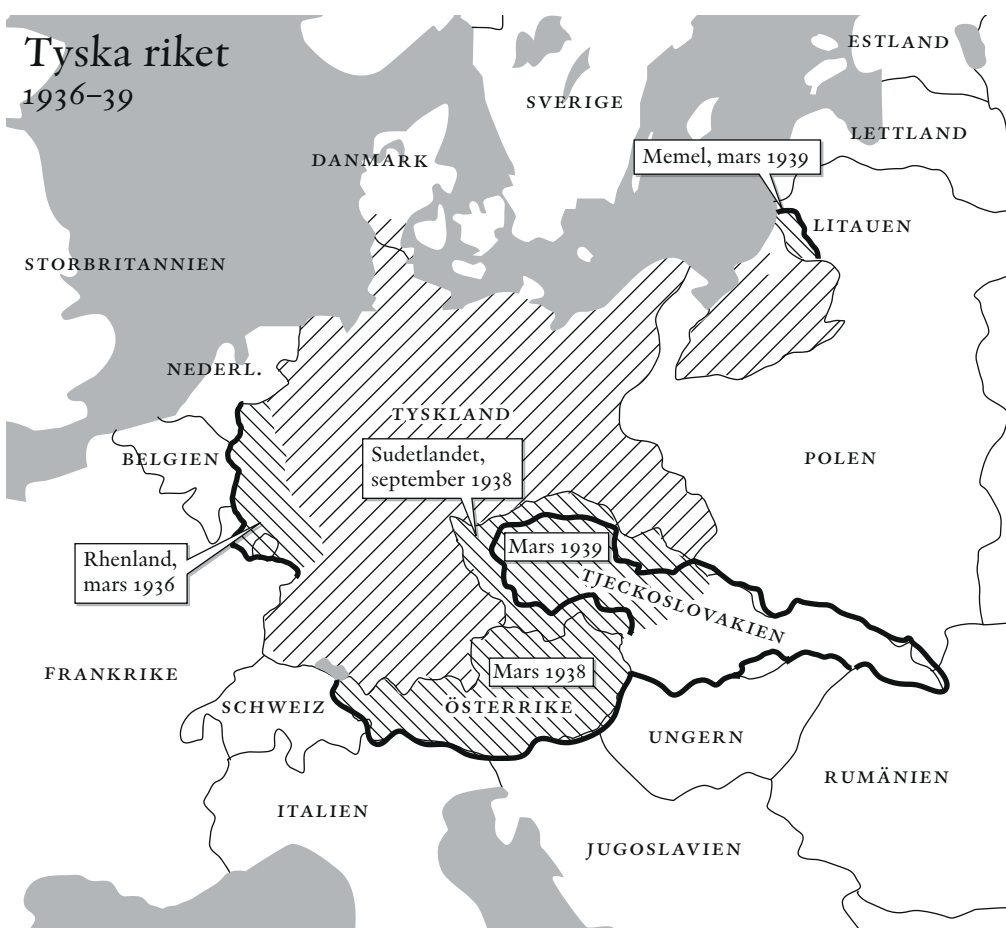
S 337 · T 384 · U 402

V 410 · W 422 · ZY 431

Ä 433 · Ö 435

Person- och sakregister 441

Bildrättigheter 448

A

Aachen Som den västligaste tyska storstaden (1940: ca 160 000 invånare) låg Aachen under hela kriget inom operationsområdet för de västliga flygvapnen. Särskilt svåra bombnätter upplevde staden 13–14.7 1943, under julen samma år och 11–12.4 1944. Domkyrkan, kejsarborgen och andra kulturminnesmärken skadades svårt. Hitler ville att Aachen som »det första Tyska rikets vagga« skulle hållas till varje pris. I början av oktober 1944 kunde emellertid amerikanska styrkor bryta igenom de tyska spärrens i *Västvallen* och omringade staden med massivt luftunderstöd. De flesta stadsborna hade då evakuerats och försvaret leddes av överste Gerhard Wilck. Efter två veckors hårda gatustrider måste han överlämna ruinerna av den till 65 % förstörda staden. I mars 1945 kom kriget tillbaka till Aachen då en *Werwolf*-patrull sköt borgmästaren Franz Oppenhoff som amerikanerna hade utsett.

Abessinien Italienska trupper angrep 2.10 1935 det östafrikanska kejsarriket Abessinien (numera Etiopien). Diktatorn *Mussolini* ville göra detta stora land till en koloni. Efter ett skarpt fördömande av *Nationernas förbund* hotades Italien av isolering. Detta utnyttjade Hitler för att närma sig Rom, som hade sett snett på honom alltsedan kuppen i Wien mot *Dollfus* (25.7 1934). Tyskland levererade kol och stål till den italienska industrin, men förlängde samtidigt kriget genom hemliga leveranser av krigsmateriel till Abessinien för att göra *Mussolini* ännu mer beroende av Hitler. Beräkningen lyckades. Det abessinska äventyret, som slutade först i maj 1936 med Italiens annexion av landet, blev

grundvalen för *axeln Berlin–Rom*. Denna i sin tur gjorde det möjligt för Hitler att reparera sitt misslyckande 1934 och lägga under sig *Österrike*. År 1941 återerövrade brittiska trupper kejsardömet (kapitulation i Addis Abeba 6.4 1941).

Abwehr Varje någorlunda stor stat har en s.k. underrättelsetjänst och myndigheter som bekämpar utländska underrättelsetjänster. I den meningen var det inget märkvärdigt med det tyska »Abwehr«, som fram till 1938 sorterades under rikskrigsministern och därefter under Wehrmachts *överkommando*. Märkligt blev det först genom sin chef (sedan 1935), amiral *Canaris*, och några av hans medarbetare, t. ex. överste *Oster*, som ledde den centrala avdelningen. Deras mål var från senast 1938 snarare att dölja motståndare till Hitlerdiktaturen än att avslöja fientliga agenter. Det bildades i Abwehrs utlandsavdelning vid Tirpitzufer i Berlin en central för den militära *motståndsrörelsen* som nådde sin kulmen och sitt misslyckande den *tjugonde juli* 1944. Redan dessförinnan hade *Oster* (i april 1943) och *Canaris* (februari 1944) hamnat i »kylan«. Abwehr övertogs av Himmlers *SD* som en militär organisation.

»**Achse**« Redan våren 1943 beredde man sig på de militära åtgärder som skulle föranledas av Italiens utträde ur förbundet med Tyskland. En vecka efter att den tysk-italienska armégruppen Afrika kapitulerat framlade *Keitel* 21.5 1943 en operationsplan för det italienska fastlandet och den italienskockuperade delen av Sydfrankrike. Planen betecknades »*Alarich*«, men efter att *Mussolini* arresterats 25.7 1943 döptes den om

till »Achse« (Axeln). Planen gick ut på: 1) Återtagande av de hotade frontställningarna och utrymning särskilt av öarna Korsika och Sardinien; 2) »neutralisering« av de italienska stridskrafterna; 3) ockupation av de militära kommandocentralerna; 4) konfiskation av alla italienska flygplan och luftvärnskanoner; 5) blockad av italienska flottan. Genast efter Italiens separata vapenstillestånd 3.9 1943 satte *Kesselring*, ansvarig överbefälhavare för sydfronten, »Achse« i verket. Medan *Rommel* i Norditalien lät tillfångata de tidigare förbundna trupperna inskränkte sig *Kesselring* till ett avväpnande som var avklarat redan inom ett par dagar (Rom intogs 10.9). Mussolini befriades genom en uppseendeväckande operation. De italienska flottförbanden lyckades dock i de flesta fall komma ut på öppna havet och led bara enstaka förluster genom tyska luftangrepp (bl.a. slagskeppet *Roma*). I fortsättningen av »Achse« förekom vid övertagandet av italienska stödjepunkter främst i Dalmatien och på Tolvöarna (Dodekanesos) summariska avrättningar av officerare och även manskap – och inte bara när italienarna gjorde motstånd. Det skedde rena massakrer på de avväpnade trupperna.

Admiral Graf Spee Ett av de första tyska pansarskeppen (i utlandet ironiskt kallade »västfickslagskepp«) som byggdes under *upprustningen*

döptes efter viceamiralen greve Maximilian von Spee (1861–1914). Det löpte av stapeln 30.6 1934, togs i tjänst 6.1 1936, hade ett displacement på 12 150 ton och maxhastighet 28,5 knop; det var 186 m långt, 22 m brett, hade en besättning på 1 001 man, 6 st 28cm-kanoner i trillingtorn, 8 st 15cm-kanoner och 6 st 10,5cm-kanoner, 8 torpedrör, en räckvidd av 27,4 km för det tunga artilleriet, och 2 Arado Ar196-flygplan ombord. Bygandet av Admiral Graf Spee bröt mot *Versaillesfördragets* bestämmelser som bara tillät Tyskland att bygga krigsfartyg upp till 10 000 ton. – Underlägsen som den tyska flottan var hade de tunga övervattensfartygen till uppgift att genom enskild strid splittra och binda fiendekrafterna i ett handelskrig. Därför löpte Admiral Graf Spee under befäl av kommandör Hans Langsdorff 21.8 1939 ut från Wilhelmshaven med destination Sydatlanten. Förrådsfartyget *Altmark* seglade i förväg. I början av december 1939 sänkte Admiral Graf Spee nio brittiska handelsfartyg på sammanlagt 50 081 brt. Den 13.12 1939 mötte ett brittiskt kryssarförband pansarfartyget i Rio de la Platas mynning. Mot order ställde fartyget upp till strid. Visserligen lyckades Langsdorff nedkämpa sina motståndare, men pga. egna skador och förluster (36 döda och 59 sårade) tog han inte upp något förföljande utan anlöpte i stället Montevideo för reparationer. Uruguays myndigheter vägrade honom att bli kvar under den tid som skulle behövas. Langsdorff hade blivit osäker genom falska meddelanden om starka brittiska sjöstridskrafter utanför kusten. Han lät därför besättningen gå i land, löpte ut 17.12 och sprängde efter kontakt med Berlin sitt fartyg strax utanför tremilsgränsen. Tre dagar senare tog han sitt liv.

Admiral Graf Spee sprängs utanför Montevideo.

Klassrummen i AH-skolorna saknade kateder och eleverna skulle i hög grad bedriva självstudier.

Adolf Hitler-skolor (AHS) För ungdomen, »framtidsgarantin«, kände sig många ansvariga i Tredje riket: riksungdomsledningen, ministeriet för folkbildning, SS, *Deutsche Arbeitsfront* (Tyska arbetsfronten) – alla ville de bygga skolor för att utbilda ännu bättre nationalsocialister. Chefen för arbetsfronten, *Ley*, lyckades 15.1 1937 få Hitlers tillstånd till ett nytt slags skola som skulle bära hans namn. Efter hand tillkom tolv AHS, som de officiellt förkortades. De var internatskolor, finansierade av arbetsfronten, men med kursinnehållet utformat av riksungdomsledningen. De skulle vara förberedande skolor för *ordensborgarna* och demonstrera »ungdomens eget ansvar också i skolan«. Detta lyckades knappast. Visserligen fick alla lärare och »skolledare« *Hitler-Jugend-*

grader och skulle duas, men själva skolutbildningen som kontrollerades av en »befälhavare« från riksungdomsledningen erbjöd ingenting märkvärdigt. Litet mer betoning på det kulturella, idrott naturligtvis och »insatser« för att »bestå prov«, men annars var kursplanerna traditionella. Inte ens om ämnet »världsåskådning«, också kallat »NSDAP«, kunde man enas. Ursprungligen anvisades elever vid AHS av partiledningen i respektive *Gau*, men senare fick man tillräckligt många ansökningar och kunde själv ta in sina elever. Uppagningsåldern var 14 år och avslutning med behörighet till universitet och högskolor kom efter fem år. AHS-elever utgjorde en stor del av Hitler-Jugend-ledarna vid utsändningen av barnen på landet genom organisationen *Kinderlandverschickung*.

Afrikafältåget När Italien gick in i kriget på Tysklands sida 10.6 1940 fanns det i den italienska kolonin Libyen en italiensk armégrupp på totalt 153 000 man. De förfogade över 339 lätta pansarvagnar, 1 441 kanoner, 135 jaktplan, 110 bombplan och 45 attackplan. Även om utrustningen delvis var föråldrad trodde sig *Mussolini* ha goda chanser mot de svaga brittiska stridskrafterna i Egypten (31 000 man), och han inledde 13.9 1940 utan konsultationer med Berlin sitt »parallellkrig« i Nordafrika. Den italienska offensiven över den libysk-egyptiska gränsen körde fast redan 19.9 efter erövringen av Sidi Barrani. I början av december 1940 gick brit-

Italienska förband körde fast, både i leran och mot fienden.

terna till motangrepp, övermannade en italiensk armékår, återerövrade 11.12 Sidi Barrani och överskred 2.1 1941 den libyska gränsen vid Sal-lum. Efter en stormande frammarsch stannade de upp framför El Agheila 8.2 för att säkra sin tillförsel. Fästningen Tobruk hade fallit 21.1 och Benghazi 6.2. Richard O'Connor kunde räkna sitt byte: 130 000 fångar, 408 pansarvagnar och 1 290 kanoner, med de egna förlusterna begränsade till 558 stupade och 1 373 sårade. – Tyska erbjudanden om hjälp hade Mussolini till en början avvisat med harm. »Om de en gång får in en fot hos oss blir vi aldrig kvitt dem«, motiverade han denna politik. Nu tvingade krigsläget honom att be Hitler om hjälp, och denne sände ett tyskt »stoppförband« med 5. lätta divisionen och 15. pansardivisionen under general *Rommel*. Luftunderstöd fick man från X. flygkåren som förlagts till Sicilien. Så uppstod *tyska Afrikakåren* (DAK) som i februari 1941 kom till Libyen och 22.3 företog en spaningsframstöt mot de brittiska ställningarna vid El Agheila, varvid den överskred sin avsedda, begränsade stoppfunktion, och det utvecklade sig till en omfattande motoffensiv. Visserligen lyckades Rommel inte erövra Tobruk, men han trängde fram till Bardiya och skar därmed av fästningen från alla landförbindelser. Brittiska motstötar misslyckades i maj och juni. Först en tredje framstöt lyckades och kastade tillbaka DAK till utgångspositionerna. – Rommel unnade inte sina soldater mer än en månads vila. Sedan tog han i skydd av häftiga sandstormar på nytt till offensiv 23.1 1942. Han nådde Derna 3.2, men måste stanna där eftersom tillförseln krånglade. I maj kom han i gång igen, gick till angrepp över Bir Hacheim och erövrade efter en sväng västerut 21.6 Tobruk, där välfyllda förråd föll i hans händer. Hitler belönade den listige taktikern Rommel, »Ökenräven«, med befördran till generalfältmarskalk. Den nådde honom över radion på hans fortsatta frammarsch in i Egypten

En brittisk kolonn upptäcks av den tyska flygspaningen.

med den under tiden förstärkta stridsmakt som nu kallades den tysk-italienska pansararmén Afrika. Vid *el-Alamein*, 100 km från Alexandria, var emellertid offensivkraften på upphällningen eftersom tillförseln, som effektivt stördes av de brittiska flygplan som opererade från Malta, bara fick fram allt knappare förråd. – Till Rommels motståndare hade under tiden Bernard Law Montgomery utnämnts, vars 8. armé blev starkare för varje timme, särskilt därför att amerikanska leveranser ostörda ångade fram genom Röda havet och Suezkanalen. Den 23.10 1942 angrep britterna medan Rommel var borta. De hade en nära nog trefaldig överlägsenhet i man och materiel, bröt 2.11 igenom de tysk-italienska linjerna, tog 30 000 fångar och började förfölja de retirerande axeltrupperna. Snart hamnade dessa i en kniptång, eftersom amerikanska trupper inom ramen för operation »Torch« 7–8.11 landsteg i Marocko och Algeriet och ryckte fram mot Tunisien. Rommel, som under tiden återvänt, drog sig tillbaka dit med sin armégrupp Afrika (Tripolis övergavs 23.1 1943) och han kunde räkna in ännu några försvarsframgångar. Efter att Rommel skilts från kommandot i mitten av mars kunde hans efterträdare generalöverste Hans-Jürgen von Arnim ytterligare några veckor hålla det tunisiska brohuvudet,

som Hitler beordrat honom att inte utrymma, men 13.5 1943 måste han kapitulera; 157 000 tyska och 86 700 italienska soldater gick i krigsfångenskap. – Afrikafältågets facit var 18 594 stupade och 3 400 saknade tyskar, 13 748 stupade och 8 821 saknade italienare, samt 47 580 stupade och 24 134 saknade allierade soldater. De materiella förlusterna för axelmakterna hade nått svindlande höjder. I trafiken på Libyen gick 36 % av skeppstonnaget till spillo och i den på Tunisien hela 57 %.

Soldater ur den tyska Afrikakåren kapitulerar i Tobruk, april 1941.

Ahnenerbe (FÖRFÄDERNAS ARV) Reichsführer-SS *Himmler* satte stort värde på den vetenskapliga grundvalen för den nazistiska världsåskådningen. Den 1.7 1935 lät han SS grunda en »utbildnings- och forskningsgemenskap« kallad »Studiesällskapet för andlig historia, de tyska förfädernas arv«, kort kallad Ahnenerbe. År 1937 gjorde han sig själv till ordförande för detta sällskap. Han knöt ansedda forskare till Ahnenerbe, men lät sig också lurats av charlataner som utnyttjade hans godtrogenhet och representerade så tokiga teorier som »världsisläran«. Sällskapets uppgift var i stort sett att samla ihop bevis för den rasistiska ideologin, och i den andan fick den germanska historien skrivas om. Apparaten växte fram till 1944 till 40 avdelningar, som också sysslade med naturvetenskap och exempelvis främjade de försvarsmedicinska försök på människor som gjordes av Sigmund Rascher i koncentrationslägret *Dachau* och av August Hirt i koncentrationslägret *Natzweiler*. Chefen för Ahnenerbe, Wolfram Sievers, dömdes efter kriget till döden och hängdes i Nürnberg 1948.

Aktion Reinhard Han lade grunden för förintelsen av den judiska befolkningen i den tyska maktsfären, den *slutgiltiga lösningen*. Hans namn var Reinhard *Heydrich*, chef för *Himmlers* säkerhetstjänst och högste polis under honom. När han i slutet av maj 1942 föll offer för ett attentat valde Himmler att »hedra« honom genom att sätta hans namn som kodnamn på mordandet av judarna i *Generalguvernementet* (Polen). Betrodd med genomförandet av »Aktion Reinhard« var *Globocnik*, SS- och polischef i distriktet Lublin. Han såg till att läger och gaskammare byggdes, judar deporterades och dödades och deras värdesaker konfiskerades. Vid hans sida stod avlivningsexperter från *eutanasi*-aktionen, bland dem särskilt SS-Sturmbannführer *Wirth*, som blev inspektör för förintelselägren. Massmorden

skulle vara avslutade på nio månader, men drog ut på tiden ända till 4.11 1943. Minst 1,75 miljoner människor föll offer för denna aktion, varvid de flesta under täckordet »omflyttning« deporterades i förseglade godsvagnar till dödslägren, medan invånare i mindre getton sköts på ort och ställe. Värdet av den konfiskerade judiska egendomen uppgick till minst 180 miljoner RM.

alfästningen Liksom med *undervapnen* uppnådde Hitler en liknande effekt med en annan fantomföreteelse: 18.4 1945 förklarade han från sin *Führerbunker* (hans privata skyddsrum i Berlin) att han skulle kunna dra sig tillbaka till en alfästning och där avvakta att den »onaturliga« koalitionen mellan västmakterna och Sovjetunionen skulle spricka. Till försvar för denna icke existerande fästning skulle de tyska förbanden (armégrupp C) i Norditalien 24.4 1945 gå in i alpmrådet och där inta igelkottsställning under befäl av Gauleitern i Tyrolen, Franz Hofer. Naturligtvis var detta bara ett hjärnsnöke, men fruktan för en alfästning spökade också för amerikanerna, som under krigets sista veckor med oro noterade förflyttningen av tyska myndigheter och SS-kommandon till alpmrådet. Dwight D. Eisenhower telegraferade 28.3 1945 till *Stalin* att han skulle svänga mot söder och med huvuddelen av sina stridskrafter inta den tyska alfästningen. Denna omgruppering försenade i hög grad den amerikanska frammarschen österut.

Altmark När kriget bröt ut opererade det tyska pansarskeppet *Admiral Graf Spee* i Atlanten, försörjt av förrådsfartyget *Altmark* (14 367 brt). Fartyget var knappt beväpnat och efter förlusten av pansarskeppet i Rio de la Plata i december 1939 transporterade det skeppets brittiska krigsfångar till Europa. Det bröt igenom den brittiska blockaden och nådde in på norskt territorium, där den brittiska flygspaningen

upptäckte det. Genast tog brittiska jagare upp förföljelsen och försökte hejda *Altmark* med ett skott framför bogen, men kunde inte hindra fartyget från att gå in i *Jössingfjord*. Utan att beakta Norges suveränitet gick jagaren *Cossack* under natten upp jämsides med det grundstötta *Altmark* som antrades av brittiska soldater. De befriade 303 fångar, varvid sju tyska matrosar stupade i strid och en gick överbord. Den tyska pressen blåste upp den brittiska kommandoråden till »Altmarkaffären«. Hitler fann att den signalerade brittiska avsikter mot Norge och beordrade att man därför skulle påskynda operation »*Weserübung*«. *Altmark* döptes i mars om till *Uckermark* och övertog försörjningsuppdrag i Stilla havet, där fartyget sjönk utanför *Yokohama* efter en explosion 30.11 1942; därvid omkom 53 man.

Altonas blodiga söndag (ALTONAER BLUTSONNTAG) Nationalsocialisterna provocerade gärna sina motståndare där de var som starkast. De hoppades att med gatustrider locka fram en känsla av rättsosäkerhet som fick ropen på en stark man (= Hitler) att ljuda allt högre. En elakartad höjdpunkt nådde denna strategi 17.7 1932 då ca 7 000 SA- och SS-män med den socialdemokratiska polisledningens tillstånd marscherade genom de kommunistiska arbetarkvarteren i Altona (som på den tiden ännu hörde till Preussen och införlivades med Hamburg först 1937). Precis som de hoppats blev de angräpnade och en massiv polisstyrka måste sättas in. Detta blev »den blodiga söndagen« som *Papen*-regeringen tog till förevändning för *Preussenslaget*: 18 människor, däribland två SA-män, föll offer framför allt för missriktade poliskulor. Polisen

Polispatrull på Altonas gator dagen efter striderna mellan nationalsocialister och kommunister.

anhöll 15 kommunister varav fyra efter *maktövertagandet* dömdes till döden för »mord« och avrättades 1.8 1933. Underdomstolen i Hamburg upphävde domarna 13.11 1992.

Amann, Max * München 24.11 1891, † där 30.3 1957. Tidigare överordnad Hitler blev Amann sedermera hans obetingade anhängare. Under första världskriget var han fältväbel i samma kompani som Hitler, hans senare Führer, och gick in i dennes parti som medlem nr 3. Tillsammans med Hitler avtjänade Amann 1924 sex månaders fängelsestraff. Hitler gav Amann, som hade handelsskolutbildning, i uppdrag att bygga upp partiets centrala bokförlag (*Eher-Verlag*) och därmed styra hela den nationalsozialistiska pressen. Detta gjorde Amann till en av de mäktigaste – och rikaste – personerna i Tredje riket, eftersom över 80 % (1942) av alla pressorgan i Tyskland i *likriktningens* tecken efter hand kom att höra till hans imperium. Amann deltog

som ordförande i Reichspressekammer (sedan 15.11 1933) aktivt i tystandet av oppositionen och fick också politiskt inflytande som en av Hitlers sista förtrogna, vars royalt på försäljningen av *Mein Kampf* han också förvaltade. Efter kriget dömdes han som huvudskyldig 8.9 1948 till 10 års arbetsläger.

»**Andra boken**« Först 1961 offentliggjorde den amerikanske historikern Gerhard L. Weinberg ett maskinskrivet manuskript av Hitler från 1928, som han hittat i USA:s nationalarkiv. I brist på titel kallade han det »Hitlers andra bok«. I sina *bordssamtal* nämnde Hitler själv 17.2 1942 i sammanhang med *Mein Kampf* »en

annan, opublicerad skrift«. Förmodligen gavs denna inte ut eftersom NSDAP 1928/29 hade ett uppsving som betydde att Hitler blev alltmer upptagen av offentliga framträdanden. Boken bekräftar framför allt de utrikespolitiska ställningstagandena i »Mein Kampf« och utarbetar ännu tydligare principerna för dess världsåskådning.

andra fronten I sitt trängda läge krävde *Stalin* redan 1941 inför Sovjetunionens hotande sammanbrott att västmakterna skulle öppna en andra front i Europa, och han möttes av förståelse i Washington och London. Däremot var man oense om var en sådan front skulle öppnas. För Stalin kom bara en direkt framstöt över Engelska kanalen i fråga. *Churchill* föredrog inom ramen för sin »periferistrategi« ett angrepp söderifrån mot »Europas mjuka buk«, eftersom man där på den italienska flanken kunde räkna med svagare motstånd än vid kanalkusten, något som kommandoråden mot *Dieppe* 1942 bevisade. Med denna inställning var *Churchill* till en början framgångsrik, något som fyllde Stalin med stark misstro, också när den omedelbara faran för Röda armén hade avvärijts. Nu såg han nämligen i den västallierade hållningen helt korrekt ett försök att skära av den sovjetiska frammarschen genom Sydosteuropa. Spänningarna mellan de allierade växte därför ända till dess *Roosevelt* slutligen vid *Teheran*-konferensen lovade att en andra front skulle öppnas i norra Frankrike. Den blev visserligen försenad flera gånger och först 6.6 1944 skapade anglo-amerikanernas *invasion* i Normandie denna front, som egentligen var den tredje fronten, eftersom västallierade trupper hade ryckt fram i Italien redan från juli 1943.

andra revolutionen Det var inte så få i NSDAP och framför allt i SA som av Hitlers *maktövertagande* hade väntat sig en radikal omgestaltning

av samhället, eller åtminstone räknat med personliga fördelar. Hitlers pakter med de traditionella eliterna i tjänstemannakåren och framför allt militären gjorde att den »nationella revolutionen« i deras ögon framstod som ofullbordad. Därmed höjdes röster för en andra revolution. Kravet tystnade inte heller trots upprepade tillsägelser från Hitler, t.ex. i ett tal 6.7 1933 inför riksståthållarna, där han förklarade att revolutionen var avslutad. Skulle det bli en andra revolution hotade han helt öppet: »Det ska inte råda något tvivel om att vi om nödvändigt skulle dränka ett sådant försök i blod.« Mordaktionen i *Röhmaffären* bevisade att han ordagrant hade menat vad han sade.

andra världskriget Ibland betecknat som »andra akten av samma drama« hade andra världskriget likväl orsaker som gick långt utöver det första. Dels bottnade de i den ideologiska konfrontationen, men framför allt i diktatorn

Hitlers *livsrumsfantasier* och hans rasistiska världsbild. Visserligen var Hitlers uppstigande till makten också ett resultat av de olösta konflikter som kriget 1914–18 lämnat efter sig, men hans våldspolitik var djupare rotad än så. Den styrde efter en kort och framgångsrik fas med revision av *Versaillesfördraget* (1933–38) orubbligt mot ett »Storgermanskt rike« för tyska »herremänniskor«, en vision som han lagt fram redan i *Mein Kampf* och vid *maktövertagandet* 1933. – En yttre anledning till att Hitler startade kriget var dock från början hans felbedömning när han åter räknade med att västländerna skulle förbli passiva när tyska trupper överföll Polen 1.9 1939. Hans pakt med sin dödsfiende *Stalin* (23.8 1939) hade emellertid inte den avskräckande verkan han hoppats på, utan i stället kom de franska och brittiska krigsförklaringarna. Efter en avvaktande paus uppstod en kapplöpning om järnmalmen som Tyskland vann i april 1940 genom ockupationen av Danmark och Norge,

Andra världskriget innebar en dittills aldrig tidigare skådad förödelse, inte minst på östfronten. Bilden nedan är från Don.

innan man sökte ett avgörande i väster 10.5 1940. Den snabba segern över Nederländerna, Belgien och Frankrike fick inte detta resultat, inte heller Italiens inträde i kriget (10.6 1940), eftersom britterna fortfarande var omedgörliga och vägrade att ge med sig också efter Tysklands seger på Balkan (april 1941) och de brittiska motgångarna i *Afrikafälttåget*. – Hitler såg sig därför tvungen att börja sitt egentliga krig om »livsrum« mot Sovjetunionen innan han nått ett avgörande i väster. Den 22.6 1941 gick han till angrepp med flera miljoner man och vann liksom förut snabba framgångar, men motståndaren bröt inte samman som Hitler hade väntat sig utan utnyttjade de stora vidderna och klimatet för att slå tillbaka. Japans inträde i kriget (december 1941) innebar ingen lättnad, eftersom Tokyo hade ett avtal med Moskva medan Tyskland fick ytterligare en fiende i USA, som med sin materiellmakt slutligen nästan ensam avgjorde kriget i väster. År 1942 gick tyska Wehrmacht och framför allt japanerna till offensiv, men till slut slog det fel för båda parter. De hade sträckt sig för långt med sina stridskrafter och var dödligt sårbara på defensiva. *Stalingrad* markerade en vändpunkt på den europeiska krigsskådeplatsen. Enligt den amerikanska »Germany first«-strategin kom emellertid slutet för de europeiska angriparna Tyskland och Italien litet tidigare än för Japan, särskilt som den tyska oppositionens försök att avlägsna despoten den *tjugonde juli* misslyckades. Efter västmakternas *invasion* (6.6 1944) och det samtidiga sammanbrottet på östfronten satt Tyskland i en kniptång. Efter nederlag också i Afrika (redan 13.5 1943) och Italien och försvarslöst utsatt för det allierade *luftkriget* måste landet 7.5 (i kraft 8.5) 1945 acceptera den *ovillkorliga kapitulationen*. Sedan de första *atombomberna* fällts slutade andra världskriget med Japans kapitulation 2.9 1945.

»**Der Angriff**« Berlin på 1920-talet var inte någon lätt match för NSDAP. Hitlers Gauleiter *Goebbels* (från 1926) visade genom att grunda en tidning 4.7 1927 hur han ville ta itu med problemen, nämligen aggressivt: »Der Angriff« (Angreppet) hette tidningen som till en början trycktes i 2 000 exemplar varje månad, men snart i större upplaga med veckoutgivning och från 1.11 1930 som dagstidning. »Der Angriff« skulle hålla kvar medlemmarna i NSDAP som var förbjudet i rikshuvudstaden i nästan två år och samtidigt ta musten ur kommunisterna. Dess motto löd: »För de undertryckta, mot utsugarna.« Tidningens språk var brutalt. Man arbetade med välriktad ärekränkning och utvecklade en häftig antisemitism. Goebbels ledare, undertecknade »Dr. G«, utmärkte sig genom hämningslöst hat mot »systemet«, »kommunen« och »judarna«. År 1933 togs tidningen över av *Deutsche Arbeitsfront* (Tyska arbetsfronten) och blev jäm-sides med »*Völkischer Beobachter*« (Den folkliga iakttagaren) obligatorisk läsning för nationalsocialisterna redan därför att propagandaministern stod som utgivare. Upplagan var 1939 ca 150 000 exemplar, 1944 över 300 000. Det sista numret kom ut 24.4 1945.

Anhaltelager De tyska *koncentrationslägren* bildade snabbt skola. Redan under hösten 1933 inrättade regeringen *Dollfuss* i Österrike »Anhaltelager« (ung. »uppehållsläger«), där till en början framför allt socialistiska regimmotståndare hölls fångna, men efter kuppen i juli 1934 mest nationalsocialister (23.9 1934: totalt 13 388 interner). Det gick mycket »humanare« till i dessa läger. Internerna behövde inte arbeta och släpptes efter relativt kort tid. Ändå var lägren en källa till konflikt i relationerna mellan Hitler-tyskland och den austrofascistiska regimen i Wien. I *juliöverenskommelsen* 11.7 1936 kom man överens om upplösning av det sista läget i Wölkersdorf.

anhörigansvar (SIPPENHAFT) En rättsstat känner bara till den enskilda personens straffrättsliga ansvar. Totalitära stater använder däremot ofta anhörigansvar som påtryckningsmedel, när anhöriga till en gärningsman görs ansvariga för dennes brottsliga handlingar. I Tredje riket inspärades efter det misslyckade attentatet den *tjugonde juli* hustrurna och i vissa fall även barnen och barnbarnen till de sammansvurna i läger, eller utplacerades för barnens del i partitrogna värdfamiljer. Också anhöriga till »landsförrädare«, eller till officerare som gett order om reträtt, eller till personer som uttryckt tvivel om »slutsegern« togs ofta i fängsligt förvar. En order från överkommandot 5.2 1945 stadgade: »För Wehrmachtillhöriga som begår landsförräderi i krigsfångenskap och därför döms till döden ansvarar släkten med förmögenhet, frihet eller liv.«

Anschluss (ANSLUTNING) Om nederlaget i första världskriget hade drabbat Tyskland tungt var det nästan förintande för Österrike. Den väldiga Donaumonarkin upplöstes i en mängd självständiga stater. Själva Österrike begränsades till de tyskspråkiga områdena, och inte ens alla dessa. En sådan reststat verkade redan från ekonomisk synpunkt inte livsduglig, och den unga republiken förklarade sig därför i 1919 års författning vara »en del av Tyska riket«. Denna anslutning förbjöds emellertid av segrarmakterna i S:t Germain-freden, som också förbjöd art. 61 av den tyska författningen. Den artikeln tillerkände Österrike en rådgivande röst i *Riksrådet* fram till dess en anslutning kunde ske. – Förbudet tyngde den demokratiska utvecklingen i Österrike och blev med den österrikiskfödde Hitlers makttillträde i Berlin 1933 en europeisk fråga. Märkligt nog förlorade problemet till en början sin skärpa: Hitler

Trängsel av jublande människor på Heldenplatz, Wien.

Studenter utanför Wiens universitet, 15.3 1938.

visste att ärligheten i hans ständiga försäkringar om fredliga avsikter skulle bedömas efter vad han gjorde med Österrike i anslutningsfrågan. Den tyska pressen instruerades (30.6 1933) att avstå från att nämna ordet »Anschluss«. Detta ändrade förstas ingenting i det krav som restes redan i *Mein Kampf*: »Det tyska Österrike måste tillbaka till sitt tyska moderland.« Och Hitler var ingalunda så överraskad som han påstod, när de österrikiska NSDAP-anhängarna misslyckades med sin kupp mot *Dollfuss* 25.7 1934. Redan med hänsyn till Italiens hotfulla attityd (trupper sändes upp i Brennerpasset) måste Hitler spela oskyldig. – Han förstod att nyckeln till anslutningen låg i Rom och började uppvakta *Mussolini*. Med *Abessinien*-krisen vann han sådan framgång att Wienregeringen under *Schuschnigg* måste göra medgivanden till Hitler i *julöverenskommelsen* 1936. De infriades bara

långsamt och Hitler tog till våld: 12.2 1938 bjöd han in den österrikiske kanslern till *Obersalzberg* och hotade med en inmarsch i Österrike om inte hans man i Wien, *Seyss-Inquart*, gjordes till inrikesminister i den österrikiska regeringen. *Schuschnigg* gav vika, men deklarerade till allas förvåning att Österrike skulle ha en folkomröstning 13.3 1938 i frågan om landets oavhängighet. Hitler kände sig kränkt, krävde nu att *Schuschnigg* skulle avgå som kansler och efterträdas av *Seyss-Inquart*, och mobiliserade trupper. Fastän Österrikes förbundsrepubliks president *Wilhelm Miklas* i sista sekunden uppfyllde Hitlers villkor stod *Führern* ändå fast vid beslutet om militärt ingripande. – För att dölja detta lät han kansler *Seyss-Inquart* skicka en begäran om hjälp till Berlin innan *Wehrmacht* i gryningen 12.3 ryckte in i Österrike. Två dagar senare förklarade Hitler på *Heldenplatz* i Wien under stormande

jubel »min hembygds inträde i Tyska riket«. En folkomröstning 10.4 bekräftade med överväldigande majoritet anslutningen av Ostmark, som landet nu hette. Till och med socialistledaren *Karl Renner* gav offentligt sin ja-röst, och även kardinal *Innitzer* hälsade »med glädje« anslutningen och lät »smycka« kyrkorna med hakkorsflaggor – kort därefter vandaliserade *Hitler-Jugend* hans palats och många präster sattes i *koncentrationsläger*, några av dem i det första österrikiska lägret som inrättades redan i augusti 1938: *Mauthausen*.

Antifa En rörelse som den nationalsocialistiska kunde inte förklaras med den marxistiska reduktionen av historien till enbart en rad klasskamper. Den kommunistiska propagandan kunde därför inte förstå nazismen annat än som en variation av fascismen – kapitalismens sista kris. Kapitalismen skulle bryta samman sedan Nazi-Tyskland besegrats. För att skynda på denna utveckling måste man bara stärka de »antifascistiska« krafterna. Detta arbete inleddes redan 1941 av Röda arméns politruker och kommunistiska emigranter i de sovjetiska fånglägren. De utbildade fångarna i antifascism, kort kallad Antifa, och byggde upp s.k. Antifa-Aktiv. Som flankskydd satte man upp *Nationalkomitee Freies Deutschland* (Nationalkommittén fritt Tyskland). Omskolningen skulle övertyga fångarna om Hitlerstatens brottsliga karaktär och vinna dem för arbetarnas sak. I särskilt inrättade Antifaskolor, vid lägermöten och i grupparbeten undervisade man om Sovjetunionens kommunistpartis historia, marxistisk teori och nationalekonomi m.m. På så vis förankrades det totala avståndstagandet från nationalsocialismens rasistiska grundval. Inte bara därför utan också till följd av undervisningens dogmatiska karaktär lyckades den inte övertyga målgruppen. Under intryck av de förskräckliga levnadsbetingelserna i lägren var det bara ett fåtal som

lät sig övertygas om »socialismens överlägsenhet«, och även de omvända övergav snart sin tro när de genomskådat den stalinistiska verkligheten. Särskilt de som tillfångatagits efter att ha kapitulerat motsatte sig indoktrineringen då de var besvikna över att den snara hemkomst de förespeglats vid kapitulationen uteblev. Privilegierna för »aktivisterna«, som skälldes för »andraportionsslukare« och »grötkoppar« och ofta skvallrade på kamrater, undergrävde också trovärdigheten i de paroller som förkunnades på banderoller och i väggtidningar.

antifascism Den ursprungliga betydelsen av ordet antifascism har nästan försvunnit. Slagordet kom till på 1920-talet för att beteckna en politisk inställning riktad mot *Mussolinis fascism* i Italien. Det flyttades över till bekämpandet av andra diktaturer och användes till slut av kommunisterna för att beteckna motståndet mot *nationalsocialismen*. Vid det laget hade uttrycket antifascism kommit att få en alltför bred täckning som inte oväsentligt bidrog till att Tredje riket framstod som harmlösare än det i verkligheten var. Det tog nämligen bort ur blickfältet nationalsocialismens rasistiska karaktär. Visserligen fanns det också bland de fascistiska rörelserna exempelvis antisemitiska åsikter, men ingen gjorde som Hitler folkmordet till en programpunkt. Till skillnad från fascismen berövade Hitler också de borgerliga eliterna som adeln, kyrkan, officerskåren osv. deras makt. Kommunisterna, som belastades av sin egen *antisemitism* i Sovjetunionen, betonade bara klasskampen mot fascisterna som de kallade »monopolkapitalets hantlangare«. Det gick inte ihop med Hitlers program och än mindre med hans politiska praktik. »Raskampen« skymdes av de kommunistiska slagorden och försvann efter 1945 som en tom formel i det kalla kriget mellan öst och väst.